

de (1545) veya ertesi yılın başında (Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, s. 695-696; krş. *EP*² [İng.], VII, 779) Mütevekkil oğlu Şemseddin'le birlikte Mutahhar lehine imamlıktan vazgeçip Kevkebân'a çekildi; Mutahhar San'a'da yönetimi eline geçirerek kendi adına para bastırdı. Mütevekkil daha sonra Hısnüzzafir'e gitti ve 7 Cemâziyelâhir 965 (27 Mart 1558) tarihinde burada vefat etti.

Mütevekkil-Alellah, Ehl-i sünnet'in dört imamına saygı gösterir, bu mezheplerin mensuplarına ve ulemâsına karşı çok iyi davranır, Zeydiyye'yi beşinci mezhep kabul ederdi. Nehrevâlî'nin, kendisinin ictihad ehlî olduğunu ileri sürmesine rağmen bu ehliyete sahip bulunmadığını belirtmesi (*el-Berku'l-Yemânî*, s. 59-60) mezhep ayrılığından kaynaklanmış olmalıdır. San'a'daki Mescidü'l-Ezher'i (926/1520), Sa'de surlarını ve çeşitli şehirlerdeki bazı yapıları inşa ettirmiştir.

Eserleri. 1. *el-Esmâr fî fıkhi'l-e'immeti'l-aṭḥâr*. Mehdi-Lidîñillâh'ın Zeydî fıkhına dair *el-Ezhâr* adlı eserinin muhtasarıdır. Yemen'de meşhur eserlerden biri olup Muhammed b. Yahyâ Behrân, Ali b. Abdullah Revvâ', Sâlih b. Sıddîk en-Nemâzî, Yahyâ b. Hamîd el-Mukrânî, Hasan b. Muhammed ez-Züreykî gibi âlimler tarafından şerhedilmiştir. 2. *Kaşâşü'l-hak fî medhi ve zikri mu'cizâti seyyidi'l-halk*. 150 beyitlik bu manzumeyi müellifin oğlu Abdullah, Behrân ve Osman b. Ali el-Vezîr şerhetmiştir. 3. *er-Risâletü'l-mâni'a min isti'mâli'l-muḥarremâti'l-câmi'a*. Afyon (haşîş), kât vb. sarhoş edici şeylerin haramlığıyla ilgilidir. 4. *er-Risâletü's-şâdi'a bi-esne'l-meṭâlibi's-şâmîle li'l-fezâ'îl ḥavle ḥadîşî "süddü'l-ebvâ illâ bâbe 'Alî"*. 5. *Risâle fi'l-iddihâr*. 6. *Vaşıyyetü'l-İmâm Şerefidîn*. 7. *Bahş fî mes'eleti'l-imâme ve'l-hisbe*. 8. *Haḳîkatü's-sükr*. 9. *Risâle ḥavle'l-makâmâti'l-erba'ati'l-mevzû'a fi'l-Haremi'l-Mekki*. Mütevekkil'in ayrıca çeşitli sorulara verdiği cevaplar ve bazı tanınmış kimselere gönderdiği mektupları günümüze ulaşmıştır (eserlerinin bir listesi ve yazma nüshaları için bk. Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, *Mü'ellefâtü'l-hükkâmî'l-Yemen*, s. 120-123; *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî*, s. 656-659; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, s. 1134-1136).

BİBLİYOGRAFYA :

Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l-'Osmani* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1387/1967, s. 59-60, 67-68, 86, 95-96, 168, 184, 188, 193; Muhammed b. Ömer et-Tayyib Bâfâkih, *Târîhu's-Şahr ve aḥbârü'l-karni'l-âşir* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), Beyrut 1419/1999, s.187,

222, 265, 267, 289, 298, 326; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-emâni fi aḥbârü'l-kuṭri'l-Yemâni* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, s. 634-635, 642-643, 653-658, 662-663, 676, 684, 688, 690-696, 713, 717-718, ayrıca bk. İndeks; Şevkânî, *el-Bedrü'l-ṭâil*¹, I, 278-280; Seyyid Mustafa Sâlim, *el-Fethü'l-'Osmani el-ewvel li'l-Yemen*, Kahire 1969, s. 39, 58, 82-85, 98, 113-126, 150, 155-178; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen fi'l-'asri'l-İslâmî*, Kahire 1974, s. 210; Fâruk Osman Abâza, *el-Hükmü'l-'Osmani fi'l-Yemen: 1872-1918*, Beyrut 1979, s. 18-22; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Mü'ellefâtü'l-hükkâmî'l-Yemen* (nşr. E. Niewöhner-Eberhard), Wiesbaden 1979, s. 119-123; a.m.f., *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 655-659; a.m.f., *Fihrisü maḥṭûṭâti ba'zî'l-mektebâti'l-ḥaşşa fi'l-Yemen*, London 1994, s. 55, 377; Ahmed el-Hüseyinî, *Mü'ellefâtü'l-Zeydiyye*, Kum 1413, I, 44, 51, 57, 58, 82, 89, 156, 430, 468; II, 154, 223, 346, 414; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifine'l-Zeydiyye*, Amman 1420/1999, s. 1134-1136; J. R. Blackburn, "al-Mutawakkil 'Alâ'llâh", *EP*² (İng.), VII, 779-780.

AHMET ÖZEL

MÜTEVELLİ (المتولى)

Vakfın işlerini yürütmek üzere tayin edilen kimse.

Sözlükte "başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen" gibi anlamlar taşıyan **mütevellî** kelimesi terim olarak vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder. Bu görev ve yetkiye **velâyet (vilâyet)**, görevlendirmeye **tevlîyet** denilmektedir. Osmanlı uygulamasında mütevellinin yaptığı iş için çoğunlukla tevlîyet kullanılır.

Mütevellî tayininde vakfedenin (vâkıf) iradesi esas alınır, iradesinin belirlenemediği durumlarda yetki hâkime geçer. Vâkıfın isteğiyle tayin edilene "meşrut mütevellî", hâkim tarafından tayin edilene "mansub mütevellî" denir. Osmanlılar'da önceleri, boşalan mütevellilik görevleri hâkimin yaptığı tevcihle doldurulurken Tanzimat sonrasında padişahların beratlarıyla "sadaka" nevinden tevcihler yapılmaya başlanmıştır ve bu tür mütevellî tayinlerine "sadaka tevlîyetler" adı verilmiştir.

Mütevellî tayini ve azli, mütevellide aranacak şartlar, mütevellinin hak ve vazifeleri gibi konularda fıkıh mezhepleri arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte (*Mu.F*, XXXVI, 99-104) bütün İslâm hukukçuları vâkıfın mütevellî tayini konusunda mutlak yetkiye sahip olduğunu kabul etmiştir. Diğer hususlarda ise daha çok

Hanevî mezhebinin yaklaşımları özetlenecektir. Kuruluş sırasında vâkıf mütevellî belirlenmemişse ya kendisi mütevellî olur veya bir başkasını tayin eder; hayatta değilse, vasiyet tenfizi için tayin ettiği bir vâsi varsa vasiyette aksi yönde bir kayıt bulunmadıkça o kişi aynı zamanda mütevellî tayin edilmiş sayılır. Vâkıfın veya yetkili kıldığı şahısların tayin ettiği bir mütevellî mevcut değilse tayin yetkisi hâkime geçer. Hanevî mezhebindeki hâkim görüşe göre vâkıfın evlât ve hısımları arasında bu işe ehil olan biri varsa onu yabancılara tercih etmesi gerekir. "Evlâdımın erşedi" (en iyi yönetebilecek olanı) ifadesinde olduğu gibi vâkıfın mütevellî tayinine ilişkin beyanları hususunda hâkimin yorum ve takdirine ihtiyaç duyuluyorsa mütevellî tayini hâkimin kararıyla kesinleşir. Hatta vâkıfın ifadelelerinden adayları teke indirmek mümkün değilse birden fazla kişi birlikte mütevellî tayin edilebilir. 1936 tarihli Vakıflar Nizam-nâmesi bu kuralı değiştirmiş, tevlîyetin müşterek veya hisseli olarak yapılamayacağını hükme bağlamıştır (md. 39). Tevlîyet tevcihinde vâkıfca belirlenen şartlar ve ehliyet dışında kız ve erkek çocuklar arasında hiçbir ayırım gözletmez (Ömer Hilmi Efendi, md. 298; Ali Haydar, md. 1139-1149). Vakfı yönetmek için tayin edilen mütevellî dışında sadece vakfın tescil işlemlerini yürütmek üzere vâkıf tarafından belirlenen tescil mütevellisi bulunmaktadır ki yetkisi tescil işlemlerinin tamamlanmasıyla sona erer. Bu tayinin amacı, vakfın kuruluşuna ilişkin farazî davada vakfın tescilini mürâfaalı bir duruşma ile gerçekleştirmektir.

Bazı İslâm ülkelerinde mütevellîye "kayyim", "mütekellim ale'l-vakf" ve "nâzır" da denilmektedir. Mütekellim ale'l-vakf tabiri mütevellinin eş anlamlısıdır. Kayyim kelimesi bazan mütevellî ile aynı mânada bazan da "mütevellî gözetiminde vakfın işlerinde çalışan görevli" mânasında kullanılmaktadır (bk. KAYYIM). Arap âleminde ve bazı fıkıh kitaplarında nâzır "vakf mütevellisi", Osmanlı uygulamasında ise "mütevellinin vakf hakkındaki tasarruflarını kontrol eden ve işlerin usulüne uygun yapılıp yapılmadığını denetleyen kimse" demektir.

Fıkıh ve fetva kitaplarında veya arşivlerde dağınık halde bulunan mütevellî tayiniyle ilgili hükümler hukukî düzenlemelere konu olmuş, önceleri tevlîyet cihetleri boşalınca şartları çerçevesinde tevcih edilirken Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti kurulduktan sonra mazbut veya mazbut hük-

MÜTEVELLİ

münde olan vakıfların mütevelliliğine Evkaf Nezâreti ve memurları geçmiş, vakfiyesi bulunmayan ve kadim teamülü şer'an ispat edilemeyen vakıfların boşalan tevliyetleri kimseye tevcih edilmeyerek Evkaf Nezâreti tarafından yönetilmeye başlanmıştır (ayrıca bk. CİHET). Cumhuriyet döneminde mazbut vakıfları mütevellî vekili (kâimmakâm-ı mütevellî) konumunda olan Vakıflar Genel Müdürlüğü idare etmektedir. Gerek mazbut gerekse mülhak vakıflarla ilgili önemli konularda görüş ve kararına başvurulmuş Vakıflar Meclisi de evkaf hükümlerine göre nâzir vekili statüsündedir.

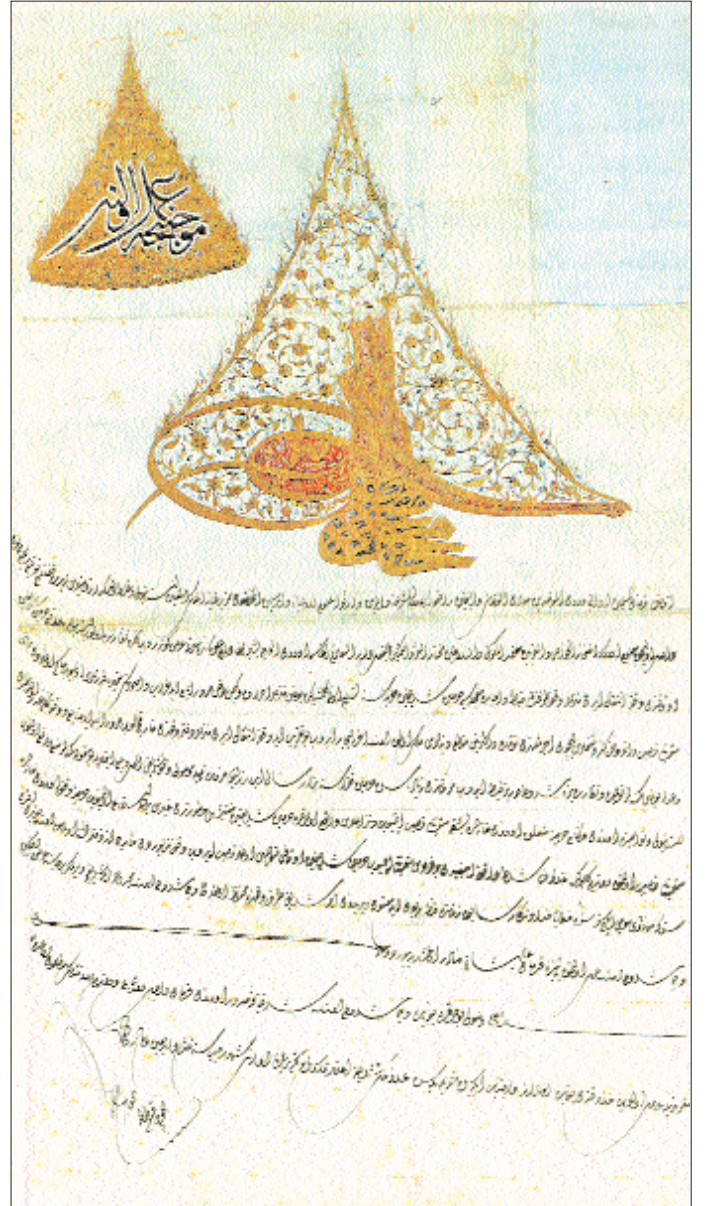
Batılılaşma dönemi Osmanlı uygulamalarının bir devamı olarak bugün de varlığını sürdüren 334 mülhak vakfın mütevelliliği boşaldıkça tevliyet hakkına sahip olan evlât arasından Tevcih Komisyonu kararıyla yenileri Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tayin edilmektedir (2762 sayılı Vakıflar Kanunu, md. 18-25; 1936 tarihli Vakıflar Nizamnamesi, md. 37-52). Vakıflar Kanunu'nun 18. maddesinde mülhak vakıfların tevliyetlerinin bu kanun hükümlerine göre umum müdürlükçe, millî sınırlar dışında kalan vakıfların mütevelliliklerinin vakfiyelerine göre tevcih edileceğinin belirtilmiş olması, büyük devlet olma geleneğinin etkisi altında yapılmış ilginç bir düzenleme görünümünü taşımaktadır.

Mütevellinin vakfın iş ve işlemlerini bizzat yürütmesi esas olmakla birlikte ihtiyaç duyulması veya gerek görülmesi halinde yerine vekil tayin etmesi yahut görevden çekilmesi, yani mütevellilik görevinden kendini alması mümkündür. Diğer taraftan mütevellinin yaşının küçüklüğü, uzun bir yolculuğa çıkması, vakfın işlerini idareden âciz olması, vakıfla ilgili hukukî bir meselede veya nüküd vakfında görevli mütevellinin idare ettiği vakıftan borç para almak istemesi gibi hususlarda vakfın üçüncü bir şahıs tarafından temsil edilmesine ihtiyaç duyulması halinde hâkim vekil tayin edebilmektedir. Arşiv belgeleri, Osmanlı tatbikatında mütevellî kâimmakam tayininin sultanın yetki verdiği hâkimlerce yapıldığını göstermektedir. Yetkili hâkimlerden sonra tayine salâhiyetli ilk idarî makam 995 Muharreminde (Aralık 1586) kurulan Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği olmuştur. 1188 Zilkadesinde (Ocak 1775) I. Abdülhamid, Hamidiye vakıflarının idaresini müstakil olarak yürütmek üzere Mütevellî Kâimmakamlığı adıyla bir daire kurmuş ve bunu vakıflarını idare eden bir organ haline getirmiştir. 19 Safer 1247 (30

Temmuz 1831) tarihli irâde-i seniyye ile tesis edilen Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği, İstanbul ve çevresindeki vakıflar için mütevellî kâimmakamı tayin yetkisini haiz tek makam olmuştur. Taşrada bulunan vakıflar için kâimmakâm-ı mütevellî tayin etme yetkisi eskiden olduğu gibi şer'iyeye mahkemelerinde kalmıştır (Emvâl-i Gayr-i Menkûlenin Tasarrufu Hakkında Kânûn-ı Muvakkat 1331 [1912], md. 2; ayrıca bk. EVKÂF-ı HÜMÂYÜN NEZÂRETİ). Hangi makam tarafından tayin edilirse edilsin kâimmakâm-ı mütevellî tayin edildiği işi yapar, ihtiyacın ortadan kalkmasıyla da görevi sona ererdi.

Mütevellî tayin edilecek kişinin âkil bâliğ, âdil ve emin, vakfın işlerini yürütecek

bilgi ve tecrübeye sahip bir kimse olması gerekir; erkek veya kadın arasında fark yoktur, hatta Hanefiler'e göre müslüman olması da şart değildir (bazı Hanefî eserlerinde bulûğ şartının aranmaması küçüğün vakfı yönetmeye ehil olup hâkim tarafından mezun statüsüne geçirilmesi durumuyla açıklanır, bk. İbn Âbidîn, IV, 381). Tevliyetin ehil olana verilmesi esas olduğundan bu yönde vâkıfın şartı bulunmadıkça bu niteliğe sahip olmadığı halde istediği için bir kimseye tevliyet tevcih edilemez, edilmişse azli gerekir. Bir vakfın birden fazla mütevellisi olabileceği gibi bir şahıs da birden fazla vakfın tevliyetini üstlenebilir. Fakat tevliyetle nezâret görevi aynı şahısta birleşemez; zira bir insan hem denetleyen hem denetlenen olamaz.

Haremeyn-i serifeyn vakıflarına Haremeyn müfettişinin bilgisi alınmadan mütevellî tayin edilmesine dair I. Mahmud'un 1143 (1731) tarihli fermanı (Osmanlı Fermanları [haz. İlhan Ovalıoğlu v.dğr.], Ankara 2003, s. 76)

Vakfın yönetimiyle ilgili mütevellinin yaptığı her iş ve işlemin öncelikle vakfın lehine olması ve sahip bulunduğu tasarruf yetkisini kendisine tanınan sınırlar içinde kullanması gerekir. Mütevellinin vakıf malını satıp yenisini alma yetkisi çok tartışmalı bir konu olup Şâfiîler buna hiç kapı aralamazken belirli durumlarda cevaz verenler genellikle mahkeme kararını şart koşarlar. Özellikle Hanefî fıkhında geniş tartışmalara yol açan bu meselede Ebüssüüd Efendi mahkeme kararına ilâveten emr-i sultânî-yi de gerekli görmüştür (bk. İSTİBDÂL).

Vakfı borçlandırma, işlevsiz yerlerini tasfiye, çalışanların maaşlarını arttırma, vakfiyede bulunmayan konuları çözüme kavuşturma gibi hususlarda hâkimin izni gereklidir. Mal kaybına uğratmayacak ve gelirlerinde azalmaya yol açmayacak hususlarda ise mütevellî re'sen tasarruf hakkına sahiptir. Vakfiyede öngörülen hizmetlerin eksiksiz yerine getirilmesi için hizmet binalarının bakım ve onarımı, hizmet personelinin tayini, verimli çalışma ortamı oluşturma, ücretleri zamanında ödeme, akar taşınmazları rayiç değerleri üzerinden kiraya verme ve ihtiyaç halinde tamir ettirme, vâridât toplama, hesapları tutma, gerekli sarfiyatı yapma, yıl sonu hesaplarını ilgili makamlara verme, personelin görevlerini gereği gibi yapmalarını temin mütevellinin re'sen yapacağı işler arasında yer alır. Muvâzaalı işlemler yapmak, vakıf mallarını rehin vermek, teberru etmek, bedelsiz yararlandırmak, teminat ve kefil olmaksızın ödünç vermek, taksim etmek, üzerinde mülkiyet iddia etmek gibi vakfa zararlı işlemleri ise mütevellî hiçbir şekilde yapamaz. Mütevellî kusur ve ihmalden kaynaklanan zararları tazmin etmekle yükümlüdür; zararlı işlemleri vekili yapmış olsa da kendisi sorumludur.

Kurallarına uygun tayin edilen mütevellî hiyaneti tahakkuk etmedikçe tevliyetten ihraç edilemez. Geçerli sebep yokken vakıf malını rayiç değerinden noksan bir bedelle kiraya vermek, vakıf malı üzerinde mülkiyet iddiasında bulunmak, gelirleri vâkıfın şartlarına aykırı biçimde kendi işlerine sarfederek servet edinmek, hâkimin ve sultanın iznine bağlı işleri re'sen yapmak gibi hareketlerle hiyaneti ortaya çıkan, ayrıca fiske ve sefahata meyli olan veya vakıf mal ve hizmetleri hakkında ihmali bulunan mütevellî vâkıfın kendisi dahi olsa azledilir. Akıl hastalığının bir yıldan fazla sürmesi görevin kendiliğinden sona ermesi sebebi; fakat meşrutiyet üzere mütevellî ise

şifa bulması durumunda tevliyet hakkı avdet eder.

Bir vakfın iyi idare edilip edilmemesi başta vakıf lehtarları olmak üzere herkesi ilgilendirir. Servetin teşhir ve transferi yoluyla ülke zenginliğinin hareketliliğine ve servetin tabana yayılmasına imkân sağlayan vakıf sisteminin âdil ve kalıcı hizmet sunabilmesi için vakıfların yönetiminde sıkı bir kontrol sistemi benimsenmiştir. Bu sebeple vakıflarla alâkalı "külliyyât-ı ahkâm"ın tatbiki için mütevellî nâzıra, nâzır hâkime tâbi olarak ve hâkim de şeriat hükümlerine uygun biçimde işlem yapmaya mecburdur. Hâkimin yetkisi padişah iradesine bağlı olarak kanunlarla tayin edilmiştir. Bu görevlilerin tamamı müteselsil şekilde murakabe görevlilerince sorumlu tutulmaktadır (Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde*, s. 170).

Gerek hususi gerek umumi mevkûfun aleyhler, bir vakfa zarar verildiğini öğrendiklerinde ferden veya toplu olarak bunun sorumluları hakkında işlem yapılması için gerekli teşebbüslerde bulunmakla yükümlüdür. Murakabe, sorumlular hakkında iş-

lem yapılmasıyla ilgili olabildiği gibi sorumluluğa sebep olan şeylerin tahkikine yönelik de olabilir. Mütevellîlerin muhasebelerinin belirli aralıklarla incelenmesi bu kabildir. Vakıfların iyi yönetilip yönetilmediği muhasebe kayıtlarından anlaşılır. Bu bakımdan en önemli konulardan biri mütevellîlerin muhasebesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorumluluklarıdır. Her mütevellî kendi görev dönemine ait muamelelerin hesabını vermek mecburiyetindedir. Mütevellînin muhasebesine bakılmaması yönündeki bir şart vâkıf tarafından konulmuş olsa bile buna itibar edilmez. Vakfiye, muhasebe denetimine dair teamül ve mevzuattan daha sıkı şartlar içeriyorsa buna uymak mecburiyeti vardır. İster muhasebe dönemlerinde isterse hâkimin lüzum görmesi üzerine murakabe merciinin muhasebe kayıtlarını inceleme isteğini mütevellî geriye çeviremez. Gerekirse hâkim bu konuda cebir kullanabilir. Fakat ciddi bir gerekçe ve şüphe yokken hâkim görülmüş hesabı tekrar kontrol etmeyi isteyemez ve mütevellînin tasarrufuna müdahale edemez. Vâkıf şart koşmuşsa vakıf çalışanlarıyla birlikte, koşmamışsa sadece hâkime

Şam Emeviyye Camii mütevellîliğine Dersîâm Süyûtizâde Mustafa Efendi'nin tayinine dair II. Mahmud'un 1224 (1809) tarihli tevcihnâmesi (Osmanlı Fermanları [haz. İlhan Ovalıoğlu v.dğr.], Ankara 2003, s. 302)

MÜTEVELLİ

ait olan vakfın muhasebesini inceleme görevi, Batılılaşma ve yenileşme sürecinde yürürlüğe konulan hukukî düzenlemelere göre evkaf memurlarına verilmiştir. Günümüzde mülhak vakıf mütevellilerinin diğer işlemleriyle birlikte muhasebeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kontrol ve tasdik edilmektedir (2762 sayılı Vakıflar Kanunu, md. 23; 1936 tarihli Vakıflar Nizamnamesi, md. 47-57).

Sorumlulukları ve görevlerine karşılık mütevellilerin vakıftan ücret talep etme hakları vardır. Fakihler bu hükme temas ederken Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin, mütevellinin vakfı kendisi için bir gelir kaynağı kabul etmemesi şartıyla mâruf ölçüde gelirden faydalanmasına imkân veren söz ve uygulamalarını örnek gösterirler (Hassâf, s. 345). Müteveliye ödenecek ücret zama, vakfın imkânlarına ve mütevellinin sosyal konumuna göre değişir. Tevliyet hakkının miktarını ya vâkıfın kendisi ya da tevcih kararını veren hâkim belirler. Böyle bir belirleme yapılmamışsa müteveli hâkime başvurarak kendisine ücret takdir edilmesini talep eder veya işleri karşılıksız yürütür. Bunun dışında örfü göre hareket edilir. Ücret miktarının takdirinde vakıf daha yetkili olmakla birlikte hâkim tarafından yapılacak tesbitte vakfın maslahatını gözetmek mecburiyeti vardır. Bu konuda esas olan müteveliye takdir edilecek ücretin raiyice uygun olmasıdır. Hâkim bu ücreti emsaline kıyaslayarak ve gerektiğinde bilirkişiye başvurarak belirler. Ağır sorumluluklarına ve yoğun iş yükü getirmesine rağmen Osmanlı döneminde mütevellilik önemli bir sosyal statü kabul edilmiştir. Zira bir taraftan sadaka-i cârîye şeklinde nitelenen bir hizmet alanında yönetici olarak çalışmanın verdiği mânevî hazdan yararlanırların diğer taraftan belli bir gelir elde edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, nr. 35/7; Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, Kahire 1904, s. 345; İbn Âbidîn, *Reddül-muhâtâr* (Kahire), IV, 374, 380-423; *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 289-297; a.e. (1290), II, 177-179; a.e. (1293), III, 504-509; a.e., İkinci tertip, İstanbul 1332, V, 114; a.e., Üçüncü tertip, İstanbul 1936, XVI, 586 vd.; a.e. (1936), XVIII, 1433; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1307, III, 8, 9, 11, 165, 287-322, 326-333; a.mlf. – İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul 1978, s. 375-441; Muhammed Kadri Paşa, *Kânûnül-'âdl ve'l-inşâf*, Bulak 1311, s. 144, 146, 159, 163, 233-246; İbnülemin Mahmud Kemal – Hüseyin Hüsameddin [Yasar], *Evkâfı Hümâyun Nezâretî'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâlî*, İstanbul 1335, s. 16, 19-20, 35-36; Ali Haydar, *Tertibü's-sunûfi ahkâmî'l-vukûf*, İstanbul 1340, md. 103,

106, 108, 131-132, 309, 1083, 1098, 1109, 1139-1149, 1150, 1158-1160, 1162, 1237-1243, 2192, 4193; Ebülulâ Mardin, *Ahkâm-i Evkâf*, İstanbul 1339-40, s. 168-170, 171, 175, 176-177, 178, 180, 182-183; Ebü Zehre, *el-Milkiyye ve naẓariyyetü'l-'aḳd fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1939, II, 213-214; Ali Himmət Berkî, *Vakıflar*, Ankara 1940, I, 37-38, 193-198, 200-201, 202-204, 211-212, 224-226; a.mlf., *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 43; Sarkis Karakoç, *Külliyât-ı Kavânin*, TTK Ktp., dosya nr. 3, belge nr. 4426; Bilmen, *Kamus*², V, 69-90; Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 51-52; a.mlf., *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 169-171; a.mlf., *Azınlık Vakıfları*, Ankara 2003, s. 49; *Elmallı M. Hamdî Yazır Gözüyle Vakıflar: Ahkâmü'l-evkâf* (s. nşr. Nazif Öztürk), Ankara 1995, s. 24, 61, 170, 171, 209-214; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 299, 305, 309, 332-335, 382-383; *Ceride-i İlmîyye*, I/2, İstanbul 1332, s. 62; Pakalın, II, 640; "Müteveli", *Mv.F*, XXXVI, 99-104.

NAZIF ÖZTÜRK

MÜTEVELLİ,

Abdurrahman b. Me'mûn

(عبد الرحمن بن مأمون المتولي)

Ebû Sa'd Cemâlüddin Abdurrahmân b. Me'mûn b. Ali el-Müteveli en-Nisâbüri (ö. 478/1086)

Şâfiî fakih ve Eş'arî kelâmcısı.

426 (1035) veya 427 (1036) yılında Nişâbur'da doğdu. Şâfiî âlimleri arasındaki şöhretine rağmen kaynaklarda hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Şâfiî müctehidlerinden Ebû'l-Kâsım el-Fürânî, Kâdî Ebû Ali el-Merverrûzî ve Ebû Sehl Ahmed b. Ali'den fıkıh okudu. Kaynaklarda Abdülkerim el-Kuşeyrî, İsmâil b. Aburrahman es-Sâbûnî ve Ebû'l-Hüseyn Nasr b. Abdülâzîz el-Fârisî gibi âlimlerden hadis rivayet ettiği belirtildiğine göre bunlardan da ders okumuş olması muhtemeldir. Ortak hocaları dolayısıyla İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ile ders arkadaşlığı yapmış olmalıdır. Ebû İshak eş-Şirâzî'nin vefatından (476/1083) sonra Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne tayin edildiyse de ardından yerine Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ getirildi. İbnü's-Sabbâğ'ın gözlerini kaybetmesi sebebiyle daha sonra bu göreve iade edildiği ve vefatına kadar burada müderrisliğini sürdürdüğü nakledilir. Nizâmiye'de usûlü'd-dîn ve fûrû-ı fıkıh okuttu. Şâfiî mezhebinde görüş sahibi olan muhakkik fakihlerden biri kabul edilir. Kalabalık bir öğrenci grubuna ders verdiği belirtilen ve "Şerefü'l-eimme, Sâhibü't-tetimme" gibi unvanlarla anılan Müteveli 8 Şevval 478'de (27 Ocak

1086) Bağdat'ta vefat etti ve Bâbübrez Mezarlığı'na gömüldü.

Eserleri. 1. Kitâbü'l-Muğnî. Müteveli hakkındaki biyografik kaynaklarda ismi belirtilmeden sadece usûlü'd-dîn üzerine bir kitap diye sözü edilen eser, müellifle aynı yılda vefat eden İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-İrşâd*'i ile benzerlikler göstermektedir. Kitap kısa bir mukaddimeden sonra dört bölüm halinde düzenlenmiş, bilgi ve nazarla ilgili ilk iki bölümün ardından ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'iyyât konuları işlenmiştir. Kitapta ayrıca sevap ve ikâb kavramları ile iman-amel ilişkisi, büyük günah, şefaât ve imâmet meseleleri ele alınmış, sonunda emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusuna yer verilmiştir. Eseri ilk defa Marie Bernand, İskenderiye Belediye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasına (nr. 2014) dayanarak Fransızca bir girişle birlikte yayımlamış (Kahire 1986), ancak Daniel Gimaret, bu neşirle ilgili olarak kaleme aldığı makalesinde (bk. bibl.) okuma hatalarının çokluğuna işaret ederek dört sayfalık bir düzeltme listesi düzenlemiştir. Eser, İmâdüddin Ahmed Haydar tarafından diğer bir nüshası ile (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2340) karşılaştırılıp *el-Ğunye fi usûlü'd-dîn* adıyla yeniden neşredilmiştir (Beirut 1406/1986).

2. Tetimmetü'l-İbâne. Müellifin hocalarından Ebû'l-Kâsım el-Fürânî'nin fıkha dair *el-İbâne* adlı eseri üzerine "hudûd" bahsine kadar yazılmış, ancak Müteveli'nin ölümüyle yarım kalmış zeyil türünde hacimli bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2041; bk. Brockelmann, *GAL*, I, 484; *Suppl.*, I, 669).

3. Kitâb fi'l-hîlâf (Sübkî, V, 107; İsnevî, I, 306).

4. Muhtaşar fi'l-ferâ'iz (Sübkî, V, 107; *Keşfü'z-zunûn*, I, 1251).

BİBLİYOGRAFYA :

Müteveli, *el-Muğnî* (nşr. Marie Bernand), Kahire 1986, neşredenin girişi, s. V-XXV; a.mlf., *el-Ğunye fi usûlü'd-dîn* (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beirut 1406/1987, neşredenin girişi, s. 5-46; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XVI, 244; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 133-134; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², XVIII, 264-265, 585-586; XIX, 187; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VI, 174-175; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), V, 106-108; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 305-306; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 128; *Keşfü'z-zunûn*, I, 1251; Brockelmann, *GAL*, I, 484; *Suppl.*, I, 669; Marie Bernand, "Un ouvrage de kalam ash'arite attribué à un contemporain d'al-Juwaynî", *Islamic Theology and Philosophy: Studies in Honor of George F. Hourani* (ed. Michael E. Marmura), Albany 1984, s. 54-77, 294; Daniel Gimaret, "Le Muğnî d'al-Mutawallî", *Bulletin critique des annales islamologiques*, sy. 5, Le Caire 1988, s. 54-59; a.mlf., "al-Mutawallî", *Et*² (İng.), VII, 781; Ahmet Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", *DİA*, XXIX, 232.

METİN YURDAGÜZ